

Черней Володимир Васильович,

ректор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор;

Мотлях Олександр Іванович,

завідувач наукової лабораторії з проблем
психологічного забезпечення та психофізіологічних
досліджень ННІЗДН Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В Україні, як і більшості країн світу, поліграфологічна діяльність є не цілком унормованим процесом. Двічі було здійснено спробу її легалізувати на рівні окремого нормативно-правового акта, проте безрезультатно. Зокрема, 2009 року було розроблено проєкт закону України «Про поліграф», а 2015 року – підготовлено законопроект «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі». Нині проблематику застосування поліграфа в Україні активно досліджують у зв'язку з високим попитом на поліграфологічні знання під час прийняття посадовцями конкретних рішень, передусім – з питань кримінального судочинства. Спеціальними знаннями з поліграфології, які реалізують через судово-експертну діяльність, часто послуговуються практичні працівники органів досудового розслідування з метою отримання додаткових даних, які в сукупності з іншими зібраними інформаційними даними формують доказову базу в конкретному кримінальному провадженні. Правове підґрунтя для проведення судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа становлять:

- чинні кодифіковані нормативно-правові акти: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України;

- закони України: «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу», «Про державну службу», «Про державну таємницю», «Про запобігання корупції», «Про державне бюро розслідувань», «Про інформацію», «Про мову», «Про захист персональних даних», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

- підзаконні нормативні акти: відомчі накази й розроблені на їх підставі інструкції органів виконавчої влади, зокрема в Міністерстві внутрішніх справ України (Національній поліції України та Національній гвардії України), Державному бюро розслідувань, Міністерстві доходів і зборів України, Міністерстві оборони України

та Збройних силах України, Генеральній прокуратурі України, Службі безпеки України тощо.

Однак, з огляду на незавершений процес, пов'язаний з унормуванням вітчизняної поліграфологічної діяльності, неоднозначним ставленням до отриманих за допомогою поліграфа результатів проведених досліджень і фахівців, які можуть їх якісно реалізовувати, правоохоронці переважно зосереджують увагу на наявній законодавчій базі, упорядкованій у нормах Кримінального процесуального кодексу (КПК) України та Закону України «Про судову експертизу». Вони посилаються на те, що чинний КПК України статтями 242–245 удосконалив підходи до підстав і порядку проведення експертизи. Також беруть до уваги норму ч. 1 ст. 242 цього Кодексу, у якій законодавець встановив загальні вимоги до проведення експертиз, визначивши, що «експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання». Важливість цієї статті аргументують розширенням кола суб'єктів сторони, що ініціює проведення експертизи, шляхом уведення до процесуальної діяльності, крім слідчого, прокурора й суду, також сторони обвинувачення і сторони захисту, слідчого судді як учасника кримінального процесу та спеціаліста, який може бути залученим до цього процесу як експерт. Водночас зауважують, що у зв'язку із самоусуненням держави від підготовки спеціалістів відповідного профілю це суттєво позначилося на кваліфікованому персоналу – атестованих експертах-поліграфологах у штаті державних експертних установ України й інтенсивності їх завантаження, а тому в експертну діяльність вони залучають спеціалістів-поліграфологів із недержавних установ, підприємств і компаній у порядку, визначеному нормами КПК України. Для цього за клопотанням слідчого, прокурора, слідчого судді, адвоката до керівника установи, яка спеціалізується на проведенні поліграфологічних досліджень, на підставі винесеної слідчим суддею (судом) ухвали призначають судову психофізіологічну експертизу із застосуванням поліграфа щодо під експертного та перевірки наданих ним раніше даних, отриманих досудовим слідством у питаннях розслідуваного кримінального злочину. Приватних спеціалістів-поліграфологів вони залучають до участі в кримінальному провадженні як експертів згідно з ч. 4 ст. 38, ч. 1 ст. 243, п. 4 та 5 ч. 2 ст. 244 КПК України. Така процесуальна діяльність цілком відповідає вимогам, які висувають до інших видів судових експертиз. Зазначене співвідноситься з нормами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу». Зокрема, ч. 4 ст. 7 цього Закону встановлює порядок проведення експертизи іншими спеціалістами, які мають спеціальні знання в певній галузі, а ст. 10 цього нормативно-правового акта врегульовує перелік осіб, які можуть бути судовими експертами. Тобто питання нормативно-

правового регулювання призначення експертизи із застосуванням поліграфа та суб'єктів, які наділені правом її проводити, майже унормовано. Однак нерозв'язаною є проблема визначення виду цієї експертизи, оскільки погляди науковців і практиків із цього приводу різняться: одні називають таку експертизу психологічною, а інші – психофізіологічною. Нормативно-правові акти Міністерства юстиції України визначають її як психологічну. Процедура проведення цієї експертизи із застосуванням поліграфа реалізується на підставі ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» та наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5» у зв'язку з прийняттям нового КПК України. На підставі цього було внесено зміни в розділ VI «Психологічна експертиза», що стосувалися Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, зокрема п. 6.8, який визначає, що з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводити опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, а також п. 6.8.1 цього наказу, який конкретизує предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, зокрема це отримання орієнтувальної інформації щодо:

- ступеня вірогідності повідомленої інформації опитуваною особою;

- повноти наданої опитуваною особою інформації;

- джерел отримання опитуваною особою інформації;

- уявлення опитуваної особи про конкретну подію;

- іншої орієнтувальної інформації, яка необхідна для

формування версій розслідування конкретних подій.

Отже, зміни, внесені Міністерством юстиції України в зазначений вище документ, акцентують увагу на діяльності із застосуванням комп'ютерного поліграфа, а не на експертизі, оскільки отримані дані за допомогою цього науково-технічного приладу належать до орієнтувальної інформації. Фактично це оперативно-розшукові дані, які не можуть бути доказом у кримінальному провадженні. Якщо йдеться про експертні дослідження із застосуванням поліграфа, доцільніше їх вважати психофізіологічними, а не психологічними. Зазначене зумовлено тим, що психофізіологія є галуззю міждисциплінарних знань на межі психології та нейрофізіології, яка спрямована на вивчення психіки разом з її нейрофізіологічним субстратом. Водночас судово-психологічна експертиза, на противагу психофізіологічній, є родовою в окремому класі «психологічна і психофізіологічна», й експертні дослідження мають спільність знань, теоретичних джерел і методичних засад та об'єктів, які досліджують на їх підставі. Іноземні та вітчизняні вчені трактують психофізіологію як науку, що вивчає вплив стимулів на один або більше органів чуттів людини для того, щоб визначити й

оцінити психічну дію цих стимулів через контроль фізіологічних функцій. Сучасний період розвитку наукових знань із цієї галузі став поштовхом для виокремлення цього напрямку з медичної сфери в напрям психофізіології, унаслідок чого в спеціальній літературі стали застосовувати термін «судова психофізіологія», який було віднесено до юридичної термінології як психофізіологічний метод «детекції брехні». В умовах сьогодення найприйнятнішою процесуальною формою залучення поліграфа в кримінальному провадженні є судова психофізіологічна експертиза із застосуванням поліграфа. У межах психофізіології відбулося виокремлення судової психофізіологічної експертизи в самостійний клас, що надало можливість:

- систематизувати її понятійний апарат відповідно до наявної теоретичної бази;
- розробити класифікацію судової психофізіологічної експертизи як окремого класу;
- розширити сфери її застосування.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що найближчою за змістом є не психологічна, а судова психофізіологічна експертиза із застосуванням поліграфа – процесуальна дія, яка передбачає проведення дослідження та оформлення висновку експертом-поліграфологом за запитаннями, які потребують спеціальних знань у галузі поліграфології. Під час такої експертизи реєструють та аналізують фізіологічні показники і психофізіологічні реакції підекспертної особи, що виникають у відповідь на запропоновані запитання (стимули), дібрані й систематизовані експертом-поліграфологом в особливому методичному та методологічному порядку.

Список використаних джерел

1. Мотлях О. І., Усіков І. П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник. Київ : Освіта України, 2015. 210 с.

2. Мотлях О. І. Правова регламентація діяльності, пов'язаної з використанням поліграфа в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 110–119.

3. Практика проведения судебных психофизиологических экспертиз с применением полиграфа в Украине. *Украинское Бюро психофизиологических исследований и безопасности*. URL: <http://yurist.licasoft.com.ua/component/myblog/2011-02-04-17-15-07.html>.

4. Холодный Ю. И. Криминалистические исследования с применением полиграфа и судебно-психофизиологическая экспертиза. URL: <https://polygraph.ua/ru/holodnyj-ju-i-kriminalisticheskie-issledovaniya-s-primeneniem-poligrafa-i-sudebno-psihofiziologicheskaja-jekspertiza/>.